

ГНОСЕОЛОГІЯ РЕСУРСІВ В ЕКОНОМІЦІ, ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ І СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ*Здійснено ретроспективний аналіз наукових поглядів на ресурси господарської діяльності.**Автор розвиває теоретичні положення ресурсного підходу в економіці, дає оцінку історичній ролі економічних ресурсів у розвитку суспільного господарства*

Постановка проблеми. В своїй основі еволюційний розвиток людського суспільства завжди спирався на ресурсні можливості господарства. Очевидно, ще з часів появи людини сучасного виду (*лат.* – *Homo sapiens*) існувало й індивідуальне усвідомлення важливості цих ресурсів та привласнюючих способів їх одержання, про що можна прикувати зі змісту наскальних зображень первісної доби. Однак елементи суспільних знань про ресурси стали формуватися значно пізніше – в епоху розквіту стародавніх рабовласницьких цивілізацій Сходу – Месопотамської, Єгипетської, Індостанської, Китайської, Грецької та Римської. Особливо сприяв цьому винахід першого алфавітного письма, що стався в торгових містах-державках Фінікії близько кінця II тис. до н.е. З появою писемних культур розпочинається системна фіксація і передача елементарних економічних знань, набутих у результаті нагромадження і перевірки практикою багатовікового господарського досвіду. Як можуть свідчити літературні джерела, окремі елементи наукової гносеології ресурсів починають з'являтися лише в XVII-XIX ст., а її сучасний концепт продовжує розвиватися і нині. Особливо актуальною ресурсна проблематика стала в кінці XX – на початку XXI ст., коли в результаті глобалізації світогосподарських зв'язків задача ресурсного забезпечення розвитку національних економік перейшла до розряду фундаментальних проблем сучасної науки, а способи її вирішення набули небезпечного військово-політичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академічною основою сучасної ресурсної теорії слугують ідеї і теоретичні концепції видатних представників економічної науки – Сміта А., Рікардо Д., Мальтуса Т.Р., Міля Дж.С., Сея Ж.-Б., Маркса К., Маршалла А., Кларка Дж.Б. та ін. В наш час актуальні проблеми формування і використання окремих видів ресурсів економічних систем та розвитку їх ресурсного потенціалу в цілому знайшли широке відображення у працях вітчизняних і російських науковців: Гавви В.Н., Карпової О.В., Краснокутської Н.С., Лапіна Є.В., Огорокової Л.Г., Отенко І.П., Попова Є.В., Садекова А.А., Снітко Л.Т., Чечіна В.В. й ін. Разом із тим, самостійні дослідження, присвячені виключно гносеології економічних ресурсів, це велика рідкість. У цій контексті елементи аналізу наукових поглядів на ресурси присутні в працях з історії економічної науки Мак-Куллоха Дж.Р., Онкена А., Шумпетера Й., Селігмена Б., Блауга М., Базидевича В.Д., Ядгарова Я.С., Ковальчука В.М., Каменецького В.О., Проскуріна П.В. й інших, а також у працях з геополітики, геоелектрики та теорії постіндустріального суспільства Ратцеля Ф., Маккіндера Х., Спайкмена Н., Хантінгтона С., Гаусхофера К., Бласса П.В., Арона Р., Ростуа В., Белла Д., Гелбрейта Дж., Тоффлера О., Друкера П., Бжезінського З.К. Однак і тут вони проходять окремою думкою, у кращому випадку виділяються в самостійне питання, і зовсім рідко – в окремий розділ. Серед сучасних публікацій, присвячених означеній проблемі, на увагу заслуговують статті у фахових наукових виданнях російських і вітчизняних дослідників Рогачової Г.М. і Денисова Б.А., Кушу бакової Б.К., Радасва В.В., Бутинця Ю.Ф. та ін. Інтерес автора до гносеології економічних ресурсів став провідним мотивом при підготовці і написанні даної статті.

Мета даного дослідження: прослідкувати еволюцію теорії пізнання ресурсів в економіці, її джерела і передумови виникнення, виділити й систематизувати ресурсну складову найвідоміших економічних теорій, дати оцінку їх історичній ролі в становленні сучасного концепту ресурсів.

Викладення основного матеріалу дослідження. У загальнонауковому значенні гносеологія (*грецьк.* *gnosis* – знання, *logos* – вчення) трактується як філософська дисципліна (розділ філософії), що займається дослідженнями, критикою і теоріями пізнання [11]. У даному дослідженні цей термін застосовується цілеспрямовано, оскільки він найповніше охоплює всю проблематику, пов'язану з еволюцією знань про економічні ресурси, і фактично є синонімом терміна "теорія пізнання".

Витоки сучасних нам наукових уявлень про такі важливі економічні категорії, як "ресурси", "розподіл (апокація) ресурсів", "ресурси організації", "ресурсний потенціал", "ресурсний підхід" і т.п., необхідно шукати в специфіці сприйняття людиною і суспільством досить традиційних господарських понять – річ, майно, цінність, багатство, гроші, власність й ін.

Літературні твори, що відносяться до епохи становлення перших рабовласницьких держав вже містять матеріал, що дозволяє судити про систему таких економічних цінностей (господарських ресурсів) стародавніх суспільств. Зокрема, серед них незмінно згадуються раби, земля, худоба, рідше – іригаційні системи, продукти праці, а дещо пізніше – гроші. Для мислителів стародавнього світу подібні погляди на природу і призначення економічних речей властиві Конфуцію (551-479 рр. до н.е.), Сократу (469-399 рр. до н.е.), Ксенофону (430-354 рр. до н.е.), Платону (428-347 рр. до н.е.), Арістотелю (384-322 рр. до н.е.) та іншим [7, с. 28-135].

Безпосередньо категорії "ресурси" і "ресурсний потенціал" стародавні автори ще не використовують, однак економічний сенс означених категорій для них вже існує і відповідає поняттям "багатство громадянина", "багатство держави". Єдиним повноцінним джерелом індивідуального і суспільного добробуту вони вважали сільське господарство, в якості базової ланки якого розглядалось окреме рабовласницьке землеволодіння. У контексті такого підходу значно менша увага приділялась економіці країни, в судженнях про яку, до того ж, переважали загальнофілософські та політичні мотиви. Лише дещо пізніше – у трактатах "римських агрономів" Марка Порція Катона (234-149 рр. до н.е.), Марка Теренція Варрона (116-27 рр. до н.е.), Юнія Модерато Колумелли (1 ст. н.е.), Плінія Старшого (23-79 рр. н.е.) вони набувають аграрно-економічного змісту [12].

Античні традиції агрокультури, яку римські автори піднесли до рівня "благородних наук", значною мірою вплинули на уявлення про ресурси господарської діяльності, що панували в епоху розвитку феодалізму. В Європі в цей період відбувається формування народностей і централізація держав, економіка зберігає аграрний характер, у якій переважає натуральне господарство, нерозвиненість ремесла і торгівлі. Економічна думка середньовіччя знає впливу каноністів – представників католицької церкви, які трактують економічні положення переважно з позицій античної традиції, спираючись в основному на переконання Арістотеля. Економічними ресурсами вони вважали землю і працю. Класичне тлумачення канонічної доктрини зустрічаємо в творах італійського ченця Хоми Аквінського (1226-1274) [24, с. 95-96].

Огляд відомих літературних творів епохи середньовіччя може свідчити, що на вказаний час економічні ресурси, як і ресурсні обмеження економіки в цілому, все ще не стали предметом наукового аналізу. Як і в стародавні часи, більшість наукових поглядів огорнуті в релігійно-філософській оболонці та підпорядковані вирішенню не економічних, а соціально-

політичних задач. В них зовсім незначне місце відводиться специфічним питанням товарного виробництва і практично відсутній аналіз його ресурсних джерел.

Мислителі стародавнього світу та середньовіччя не наводять строгих наукових класифікацій ресурсів. Їх погляди на джерела існування людини обмежуються лише предметними характеристиками ресурсів, що витікають з їх природних властивостей. Але цього достатньо, щоб провести науково-обґрунтовану систематизацію уявлень представників тогочасних суспільств щодо здатності відповідних засобів – грошей, землі чи підневільної праці – капіталізувати багатство у процесі їх використання. Деякою мірою погляд на ресурси розкривається і через відношення самих авторів (представників переважно аристократичних кіл) до галузевих видів господарської діяльності та через оцінку їх з боку служителів культу.

Звертає на себе увагу та очевидна обставина, що досить тривалий час – майже до кінця Середньовіччя, у суспільстві панував технологічний концепт ресурсів, заснований на усвідомленні виробництва як процесу безпосереднього використання внутрішніх фізичних властивостей ресурсів – продуктивності праці і родючості землі. Що ж стосується природи такого активу як гроші, то, слід думати, що саме відсутність у них технологічної продуктивності і власної споживної цінності та споконвічна неприязнь до лихварського механізму їх нагромадження робить гроші в очах Арістотеля, Хоми Аквінського та багатьох інших мислителів тих історичних періодів хибним багатством та породжує проблему “справедливої ціни”. Термін “капітал” ними ще не вживається, хоча є очевидним, що його поняття ще з античних часів асоціювалося переважно з деякою сумою грошей, призначених для позики під відсотки.

Поміж тим, видається абсолютно логічним, що саме в надприбутковій сфері “торгівлі грошима”, тобто, в сфері лихварства і кредиту, знаходимо перші витoki господарського використання поняття “капітал”. Однак у науковому обігу термін “капітал” починає широко використовуватися лише в XVII-XIX ст. з виходом у світ і зростанням популярності наукових праць представників шкіл класичної та марксистської політичної економії Петті В., Сміта А., Рікардо Д., Мілля С., Мальтуса Т.Р., Сея Ж.-Б. Маркса К. й ін. Цей період можна вважати епохою зародження в науці сучасного економічного концепту ресурсів, в якому капітал посідає провідне місце. Генетична здатність капіталу набувати у процесі свого руху різних форм – грошової, виробничої, товарної, – робить цей ресурс ідеальним об’єктом теоретичного аналізу і дозволяє підняти на якісно новий щабель не лише теорію самого капіталу, але й супутні їй проблеми вартості товару та обґрунтування пануючих систем розподілу.

Якщо тлумачення змісту таких економічних ресурсів як праця і земля ніколи не викликало особливих суперечностей в економічній науці, то формування категорії капіталу пройшло тривалий, складний і суперечливий шлях. Аналіз концепцій капіталу, висунутих економічними школами в різні історичні періоди, дозволяє виявити три основні позиції щодо тлумачення змісту згаданого ресурсу: капіталу – як виробничих благ (натурально-речова концепція капіталу), капіталу як інвестиційної вартості (грошово-фінансова концепція капіталу) і капіталу як виробничих відносин (марксистсько-філософська концепція капіталу).

Сучасний, економічний концепт господарських ресурсів (*лат. concertus* – поняття) починає формуватися в період розквіту ідей класичної політекономії (XVII-XIX ст.). В цей час традиційні засоби одержання благ для існування поступово починають усвідомлюватися науковцями не лише як джерела формування приватного багатства (індивідуального доходу), але також як фундаментальні фактори суспільного виробництва, найважливіші ресурси всієї національної економіки. При

цьому капітал і праця вже однозначно сприймаються класиками як економічні ресурси, але земля ще розглядається ними лише як фізичний ресурс. Однак це не перешкоджає різним школам активно трактувати ресурси (як зокрема, так і в сукупності) у найрізноманітніших аспектах – виходячи з практичних потреб територіальної організації сільського господарства (Тюнен Й.), розміщення промисловості і розвитку регіональних ринків (Рошер В., Лаунгардт В.); з позицій господарського суверенітету національної економіки, формування її продуктивних сил і захисту внутрішнього ринку (Ліст Ф.); з метою аналізу процесу виробництва, визначення ролі капіталу і найманої праці в процесі створення додаткової вартості (Маркс К.) та ін.

У XIX ст. в контексті ідей класичної політичної економії вперше набуває наукової постановки класифікація ресурсів, відображена у творах Сея Ж.-Б. і більш відома як “теорія трьох факторів виробництва”. Сенс цієї теорії зводиться до того, що в суспільному виробництві взаємодіють три рівноправні ресурси – праця, капітал і земля, кожен з яких породжує потік доходу для свого власника у формі заробітної плати, позичкового відсотка і ренти відповідно [31]. Сеєва концепція трьох факторів виробництва здійснила своєрідний переворот у поглядах на економічні ресурси, поклала початок їх сучасному концепту і методології аналізу, дозволила підняти на якісно новий щабель супутні проблеми вартості товару та обґрунтування пануючих систем суспільного розподілу національного багатства.

З точки зору еволюції змісту понять і термінів, на особливу увагу в цій періоді заслуговують погляди представників німецької історичної школи – Рошера В. і Ліста Ф. Так, Рошер В. у праці “Дослідження про закони, які визначають доцільне розміщення галузей промисловості” (1865) надає нового відтінку тлумаченню основних понять теорії “трьох факторів” виробництва Сея Ж.-Б. Розглядаючи їх у просторовому аспекті, він трактує фактор “земля” в новій якості розміщення джерел сировини, фактор “праця” – у вигляді розміщення вільної робочої сили, розміщення ж капіталу характеризує просторовою варіацією позичкового відсотка. Спираючись на власне уявлення про еволюцію ресурсів, Рошер виділяє три етапи в історії розвитку економіки, пов’язаних із пануванням чинників виробництва: на початку – землі (природи), потім праці і нарешті – капіталу. При цій до капіталу він відносить і кваліфікацію робітників, а прибуток визначає як зарплату підприємця за управління працею [16, с. 442].

У Ліста Ф. три Сеєві фактори виробництва (праця, земля і капітал) вперше набувають статусу головних продуктивних сил “національної економії” і позначаються термінами “особисті продуктивні сили”, “природні продуктивні сили”, “інструментальні сили” (чи “матеріальні капітали країни”) відповідно [15, с. 167-193].

Вагому роль у розвитку теоретичних положень про ресурси відіграли судження Мальтуса Т.-Р. про надлишок в економічній перспективі трудових і нестачу природних ресурсів. Ще в 1798 році Мальтус Т.-Р. у своєму дослідженні “Досвід закону про народонаселення” [19], використовуючи статистичні дані демографічного зростання і родючості земельних угідь у деяких країнах світу підрахував, що за інших незмінних умов, чисельність населення має схильність зростати в геометричній прогресії, у той час як обсяг засобів для його існування – в арифметичній.

По суті, саме Мальтус Т.-Р. вперше формулює задачу про необхідність підтримки балансу між цими двома найважливішими продуктивними силами доіндустріального суспільства – трудовими і природними ресурсами. Він пише з цього приводу: “В наших припущеннях ми не встановили меж для продуктивності землі. Ми припустили, що вона може нескінченно зростати і перевищити будь-яку дану величину. Але навіть за такого припущення закон постійного зростання населення до такої міри

перевищує закон зростання засобів існування, що для збереження рівноваги між ними, тобто, для того, щоб це населення мало відповідну кількість засобів існування, необхідно, щоб розмноження постійно стримувалося яким-небудь вищим законом, щоб воно підпорядковувалося суворій необхідності, словом, щоб той з цих двох протилежних законів розмноження, на боці якого виявляється така перевага, стримувався б у певних межах" [19, с. 19-20]. Мальтус приходив до висновку, що означену проблему можна розв'язати лише двома способами: або шляхом стримування зростання чисельності населення в наслідок голоду, масових епідемій і воєн, або шляхом самообмеження в споживанні, що передбачає переосмислення основ існування людей з позиції сумління і моралі. Таким чином, саме Мальтус стояв біля витоків наукового напрямку, що поклав початок аналізу ресурсних обмежень у сфері національної економіки.

Особливу систему поглядів на сутність економічних ресурсів суспільства й еволюцію форм його розвитку зустрічаємо в теорії німецького економіста й філософа XIX ст. Маркса К. Ресурсна складова теоретичної концепції Маркса включає важливі положення про особистий (людина) і речовий (засоби і предмети праці) фактори виробництва та передбачає можливість соціально справедливого розподілу суспільного багатства за участю держави. Провідним економічним фактором Маркс вважав працю найманих робітників, яких він розглядав як особливий соціальний ресурс у побудові гіпотетичного безкласового суспільства. Ідеалізованим в теорії Маркса є спосіб вирішення проблеми, відомої сьогодні як "ресурсні обмеження", про яку він опосередковано висловлюється в "Критиці Готської програми": "... коли праця перестане бути тільки засобом для життя, а стане сама першою потребою життя; коли разом з усебічним розвитком індивідів зростуть і продуктивні сили і всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком, лише тоді можна буде абсолютно здолати вузький горизонт буржуазного права, і суспільство зможе написати на своєму прапорі: Кожен за здібностями, кожному по потребах!" [20, с. 20].

Починаючи з кінця XIX ст. і до сучасного моменту немарксистські економічні теоретики, не згодні з положеннями Маркса К. про особливу роль праці як фактора виробництва, розвивали і поглиблювали концепт рівноправності і комплементарності ресурсів. Наприклад, Маршалл А. розмірковуючи у контексті гносеології ресурсів, писав: "... будь-який фактор виробництва – будь то земля, машинне устаткування, кваліфікована праця, некваліфікована праця і так далі – має тенденцію отримувати застосування у виробництві до тих пір, поки це приносить вигоду" [21, т. 2, с. 222]. І далі: "... капітал взагалі і праця взагалі взаємодіють у виробництві національного дивіденду й отримують з нього свої прибутки відповідно в міру своєї (граничної) продуктивності. Їх взаємна залежність найтісніша; капітал без праці мертвий..." [21, т. 2, с. 247].

На відміну від економічної складової концепції марксизму, в основу якої покладена ідея можливості соціально справедливого розподілу ресурсів "згори" – шляхом повного державного контролю за їх рухом (накопиченням, використанням і відтворенням) неокласична ринкова теорія сформувала пріоритет рівня споживання як показник ефективності використання ресурсів суспільства або рівня добробуту людини. Вагомий внесок у формування сучасного концепту економічних ресурсів, заснованого на пріоритеті споживання, здійснили представники австрійської й англо-американської шкіль маржиналізму. На зразок підходу, використаного Сеєм в теорії трьох головних факторів виробництва для пояснення вартості товару, в теорії витрат виробництва австрійських маржиналістів Менгера К., Візера Ф., Бьом-Баверка Е. цінність благ пропонувалось вимірювати цінністю спожитих у

процесі їх створення ресурсів [36, с. 284-298]. Однак в обох названих теоріях залишалась відкритою проблема визначення частки кожного з факторів у вартості створеного продукту.

Аналітично вирішити дану проблему вдалося лише в кінці XIX ст. засновнику американської школи маржиналізму Кларку Дж.Б., який використавши ресурсну складову теоретичних концепцій Сея Ж.-Б., Рікардо Д. і Мальтуса Т.Р., побудував теорію спадної граничної продуктивності ресурсів [13]. Кларк виділяв чотири основні фактори виробництва: капітал як гроші, капітал як засіб виробництва і земля, підприємницькі здібності і праця найманих робітників. Для визначення розміру внеску факторів виробництва у створений продукт, і відповідно, частки винагороди кожного з них, Кларк запозичив у Рікардо принцип граничних приростів, який той застосовував у своїй теорії земельної ренти. Використовуючи названі положення, Кларк вдався до визначення часток, притаманих продуктивності праці і капіталу.

Подальший розвиток і конкретизацію означений підхід у дослідженні ресурсів отримав у теорії виробничої функції, виникнення якої пов'язують із виходом у 1928 р. статті Дугласа П.Х. і Кобба Ч.В. "Теорія виробництва" [37]. У статті робилась спроба емпіричним шляхом визначити вплив затрат праці і капіталу на обсяг виробництва продукції в обробній промисловості США. З того часу апарат виробничих функцій знайшов широке застосування в описі середньомасштабних об'єктів: від промислового об'єднання – до галузі. Слід зазначити, що більшість великих економістів-неокласиків XIX ст. відмовлялись об'єднувати виробничі функції фірм в агреговану виробничу функцію для всієї економіки, зважаючи на глибокі утруднення, пов'язані з самою її концепцією. І лише після основоположної статті Солоу Р. 1957 р. оцінка агрегованих виробничих функцій для виміру чинників зростання і висунутих гіпотез про природу технічного прогресу стала поширеною практикою в економічних дослідженнях [4, с. 270-271].

Визначальним результатом розвитку гносеології економічних ресурсів у XX ст. стало включення до традиційного списку факторів господарської діяльності (праця, земля, капітал) підприємницьких здібностей (організаційно-управлінського ресурсу) та інформації (знань і технологій). Концептуальні погляди на підприємницькі здібності зустрічаються в творах Кантільона Р., Сміта А., Сея Ж.-Б., Маршалла А., Хайєка Ф., Шумпетера Й., Друкера П. Однак вважається, що першу теоретичну оцінку організації виробництва як економічному ресурсу дав на початку XX ст. Маршалл А. у своїй праці "Принципи економічної науки" [21], а найбільш повно поглибив її Шумпетер Й [34].

Зрушення в класичній ресурсній парадигмі відбулися в результаті об'єктивного зростання в економічних системах конкурентного типу ролі організаційно-інформаційного забезпечення. Таке забезпечення вимагає від підприємців-власників чи найманих менеджерів особливих здібностей, що полягають в умінні організувати виробництво, постійно запроваджувати нові технології, продукти, методи управління; приймати оперативні-стратегічні рішення щодо ведення бізнесу; ризикувати ресурсами, часом, репутацією в умовах зростання ступеня економічної невизначеності. Внаслідок розгортання нових вимог до підприємництва і виробництва з другої половини XX ст. провідним економічним ресурсом розвитку суспільства стає інформація. Базові положення теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства належать Арону Р., Ростоу В., Беллу Д., Гелбрейту Дж., Тоффлеру О., Бжезінському З.К., Друкеру П. Володіння достовірною інформацією є необхідною умовою для вирішення проблем, що стоять перед економічним суб'єктом. В той же час навіть повна інформація не є гарантією успіху. Уміння використовувати отримані відомості для ухвалення найкращого за існуючих обставин рішення характеризує такий інформаційний ресурс, як знання. Уособленням цього ресурсу виступають кваліфіковані кадри.

Концепт ґносеології ресурсів, започаткований Сеєм Ж.Б. і підкріплений упродовж XIX-XX ст. теоретичним доробком маржиналістів-неокласиків, є нині одним із базових елементів сучасної економічної теорії і, зокрема, такого її панівного напрямку, як неокласичний синтез Самуельсона П. "Економіка – лише Самуельсон, – це наука, що вивчає, як суспільство використовує обмежені ресурси для виробництва корисних товарів і розподіляє їх між людьми" [27, с. 29]. В цьому означенні виражена головна ідея сучасного концепту економічних ресурсів: кількість ресурсів є обмеженою, і суспільство має ефективно їх використовувати. Макконнелл К.Р. і Брю С.Л. відмічають в контексті цього ж концепту: "Функціональний розподіл доходу пов'язаний із способом, яким грошовий дохід суспільства ділиться на заробітну плату, ренту, відсоток і прибуток. ... Сукупний дохід розподіляється відповідно до функції, що виконується одержувачем доходу" [18, с. 105]. Отже, дослідження співвідношення часток ресурсів у доході поряд із положеннями законів про їх граничну продуктивність та спадну віддачу є нині невід'ємною складовою сучасної ґносеології ресурсів, що широко використовується в економічному аналізі.

Закономірним результатом майже 200-річного періоду розвитку системи наукових знань про ресурси стала поява у межах сучасного їх концепту теорії економічного потенціалу, елементи якої розвиваються переважно на основі досліджень російських та українських вчених Анчішкіна О.І., Пробста А.Є., Руденка В.П., Струмліна С.Г. та інших. В основу теорії потенціалу економіки було покладено методи аналізу і прогнозування ресурсних можливостей економічних організацій, що застосовуються для вирішення виробничих задач оптимального планування та розподілу ресурсів. Такі методи були запропоновані в працях Канторовича Л.В., Данціґа Дж., Залгаллера В.А., Анчішкіна О.І. й ін. З початком активного використання в економічному аналізі поняття "економічний потенціал" та поступового його переходу в сферу теорії суспільного господарства і теорії підприємства, означена проблематика отримує подальший розвиток і знаходить своє відображення у працях багатьох сучасних економістів.

Нині поняття економічного потенціалу невіддільне від поняття господарських ресурсів. В академічному виданні "Большая советская энциклопедия" зазначається, що потенціал (*лат.* *potentia* – сила) – це "наявні засоби, запаси, джерела, які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання" [26, с. 428]. "Большой экономический словарь" Борисова О.Б. визначає потенціал як сукупну здатність економіки, її галузей і підприємств здійснювати виробничо-економічну діяльність, виготовляти продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, забезпечувати розвиток виробництва і споживання [6, с. 861]. Вітчизняна "Економічна енциклопедія" за редакцією Мочерного С.В. тлумачить потенціал, як сукупність можливостей чи засобів в якій-небудь галузі господарства, що спрямовані на досягнення поставленої мети [10, с. 13]. В сучасному економічному Internet-словнику зазначається, що "економічний потенціал країни – ресурси країни, які при повному їх використанні дозволяють виробити максимальний валовий національний продукт (ВНП)" [35]. До складових економічного потенціалу країни відносять її природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науково-технічний, експортний потенціал.

У західній економічній літературі поняття "потенціал" є, перш за все, однією з аналітичних характеристик виробництва і на всіх рівнях економічного аналізу вживається у стійкому значенні "потенціальний випуск" (обсяг виробництва). Так, у словнику сучасної економіки Макміллана потенціал визначається, як "максимально

можливий випуск фірми, галузі промисловості, сектору економіки або економіки в цілому, обумовлений забезпеченістю факторами" [29, с. 415].

Отже, у найбільш загальному розумінні потенціал суб'єкта господарювання найчастіше ототожнюється з досягнутим рівнем розвитку і можливостями щодо його подальшого зростання. Однак на ділі розуміння і вживання цього терміна далеке від однозначності і породжує чимало суперечностей. Найчастіше термін "потенціал" вживається у значенні "економічний", рідше – "виробничий", "промисловий", "ресурсний", "ринковий" тощо. Загалом нами нараховано до двох десятків термінів, утворених за участю кореневого слова "потенціал". За браком можливостей стисло розглянемо основні підходи до тлумачення змісту найважливіших із них, а саме – "економічний потенціал", "виробничий потенціал" та "ресурсний потенціал".

Перше з цих понять – поняття "економічний потенціал" (*англ.* – *economic potential*), сягає своїми витокami 50-х років XX ст. і є нині широкоживаним в аналізі господарської діяльності соціально-економічних систем самого різного рівня – країни, регіону, підприємства. На сторінках сучасного видання "Большой энциклопедический словарь" наводиться наступне його означення: "Економічний потенціал – сукупна здатність галузей народного господарства виробляти промислову і сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню в певний історичний момент" [5]. В контексті діяльності окремого підприємства економічний потенціал розглядався і розглядається під різними кутами зору. Скажімо, в період панування соціалістичної планової економіки потенціал підприємства іноді ототожнювався з резервами розвитку суб'єкта, під якими розумілися матеріально-речові ресурси, запаси яких створювалися планомірно на випадок непередбачених обставин [3]. Сьогодні ж він найчастіше розглядається як здатність підприємства забезпечувати своє довготермінове функціонування і досягнення стратегічних цілей на основі використання системи наявних ресурсів [22].

Друге з цих понять – "виробничий потенціал" (*англ.* – *productive potential*), вперше було використане ще на початку 70-х років XX ст. для характеристики можливостей економіки країни в цілому. Одним із тих, хто почав застосовувати означене поняття в науковому обігу, був Анчішкін О.І. У своїй праці "Прогнозирование роста социалистической экономики" він зазначає, що виробничий потенціал народного господарства характеризують "виробничі ресурси, їх обсяг, структура, технічний рівень і якість..." [2, с. 13]. При цьому під виробничими ресурсами науковець розумів засоби виробництва, трудові ресурси та залучені природні ресурси. Ресурсна концепція виробничого потенціалу знайшла чимало авторитетних прихильників і надовго закріпилася в академічних колах, включаючи й розробки останнього періоду. Проте вона є далекою від консолідації з огляду на трактування ролі взаємозв'язків між ресурсами. Частина авторів розглядають виробничий потенціал суб'єкта як просту сукупність ресурсів, не надаючи значення їх виробничій комплементарності. Наприклад, Абалкін Л.І. розглядає потенціал як узагальнену, збірну характеристику ресурсів [1, с. 214], Лукінов І.І. тлумачить виробничий потенціал як "кількість і якість ресурсів, які має в своєму розпорядженні та або інша господарська система" [17, с. 12], Черніков Д.О. характеризує його "сукупністю ресурсів без урахування реальних взаємозв'язків, що складаються в процесі виробництва" [32, с. 89].

Інша частина авторів розуміє виробничий потенціал суб'єкта економіки як сукупність ресурсів, здатних виробляти певну кількість благ, тобто, вони враховують взаємодію ресурсів у виробництві. Так, наприклад,

Свободі В.М. вважає, що виробничим потенціалом є "сукупність спільно функціонуючих ресурсів, що володіють здатністю виробляти певний обсяг продукції" [28, с. 6], а скажімо, Шевченко Д.К. розуміє його як "сукупність виробничих ресурсів, що сполучені в процесі виробництва і володіють певними потенційними можливостями в галузі виробництва матеріальних благ" [33, с. 17]. Подібної позиції в поглядах на потенціал підприємства дотримуються чимало авторів.

Окрім вищерозглянутої ресурсної концепції виробничого потенціалу в теорії можна виділити систему поглядів, яку умовно можна назвати "результативною концепцією виробничого потенціалу". Прихильники означеної системи поглядів розуміють під виробничим потенціалом суб'єкта результат його діяльності, тобто, обсяг випуску благ. Так, Горбунов Е.П. під виробничим потенціалом розуміє масштаби виробництва суспільного продукту і національного доходу [8, с. 28], а Донець Ю.Ю. розглядає досліджувану категорію як "максимально можливий річний, добовий, погодинний або віднесений до іншої часової одиниці обсяг випуску продукції" [9, с. 3].

Третє з понять, які виділено в якості елемента аналізу – це "ресурсний потенціал" (*англ.* – resource potential). У багатьох сучасних вітчизняних і російських виданнях термін "ресурсний потенціал" є досить поширеним. Однак при цьому трактування його змісту трапляється досить рідко і також має суперечливий характер. Так, наприклад, Отенко І.П. [25, с. 13-14] розглядає ресурсний потенціал як загальний потенціал, що характеризує собою всі наявні у розпорядженні суб'єкта ресурси і якому можуть бути притаманні такі властивості: 1) присутність кількісних і якісних характеристик, що зумовлюють певну складність його оцінювання; 2) системність, оскільки потенціал являється складною системою, до якої входять технічні, енергетичні, технологічні, кадрові, організаційні, інформаційні, фінансові та інші ресурси; 3) динамічність, зумовлену зміною всіх його характеристик з часом; синергетичність, відкритість, інертність, еластичність, гнучкість, направленість і тому подібне. На думку О कोरोкової Л.Г. [23], ресурсний потенціал слід розглядати як одну з об'єктивних характеристик суспільного виробництва, а саме сукупність не лише потенційних можливостей ресурсів, але й здатність підприємства здійснювати процеси виробництва, розподілу, відтворення товарів і послуг та приносити доходи. Стеклова С.Ю. [30, с. 83-86] зазначає, що ресурсний потенціал підприємства – це сукупність нагромаджених ресурсів господарюючого суб'єкта, що характеризують можливості системи щодо здійснення цілеспрямованої діяльності з урахуванням впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Клоцвог Ф.Н. і Кушнікова І.О. [14] подібним чином тлумачать зміст ресурсного потенціалу регіону, пропонуючи розуміти його як сукупність природних й економічних ресурсів, використовуваних для досягнення кінцевого господарського результату і вимірюваних в однакових одиницях.

Підсумовуючи наукові погляди, що склалися сьогодні в контексті вітчизняної теорії пізнання ресурсів, доцільно відзначити наступне. Для вітчизняної наукової традиції є характерним переважання уявлень про потенціал як про просту сукупність наявних ресурсів, що, на нашу думку, не відповідає сутності потенціалу у будь-якому із вищенаведених значень – "економічний", "виробничий" чи "ресурсний", так як не співвідносить обсягу наявних ресурсів з можливими результатами їх використання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як переконає аналіз тематичних літературних творів й Internet-видань, концепт економічних ресурсів є результатом тривалої еволюції наукової думки, зміст якої, у свою чергу, значною мірою визначався загальним ходом

розвитку економіки ринкового типу. Майже до кінця Середньовіччя в суспільстві панував суто технологічний концепт ресурсів, заснований на усвідомленні й використанні притаманних факторам виробництва фізичних властивостей: продуктивності праці і родючості землі.

Наукова теорія пізнання ресурсів починає активно формуватись лише у XVII-XIX ст. з початком процесів становлення капіталу як провідного ресурсу індустріальної економіки. В цей час традиційні засоби одержання благ для існування поступово починають сприйматись не лише як джерела формування приватного багатства (індивідуального доходу), але також як базові фактори суспільного виробництва, найважливіші ресурси національної економіки.

У XX ст., на фоні подальшого поглиблення конкурентної боротьби і зростання внаслідок цього запиту на особливий новаторський тип підприємницького мислення, концепція пізнання ресурсів приростає положеннями про особливу роль підприємницьких здібностей. Внаслідок розгортання процесів інформатизації економіки і всіх сфер суспільного життя з другої половини XX ст. провідним економічним ресурсом стає інформація, особливе місце в якій посідають наукові знання. Сьогодні актуальним напрямом досліджень у гносеології ресурсів є розробка положень концепції потенціалу, пов'язаних із можливістю високоточного прогнозу розвитку економічних систем мікро-, мезо- та макрорівня.

Список використаної літератури:

1. *Абалкин Л.И.* Новый тип экономического мышления / Л.И. Абалкин. – М.: Экономика, 1987. – 387 с.
2. *Анчишкин А.И.* Прогнозирование роста социалистической экономики / А.И. Анчишкин. – М.: Экономика, 1973. – 294 с.
3. *Барнгольц С.Б.* Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития / С.Б. Барнгольц. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 407 с.
4. *Блауг М.* Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг; [пер. с англ.]; под ред. В.С. Автономова. – 2-е изд. – М.: НП "Журнал "Вопросы экономики", 2004. – 415 с.
5. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedu.ru/BigEncDic>.
6. *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.
7. Всемирная история экономической мысли. В 6 т. Т. 1. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни / МГУ им. М.В. Ломоносова; Гл. ред. кол.: В.Н. Черковец (гл. ред.), И.П. Фаминский (отв. ред.) и др. – М.: Мысль, 1987. – 606 с.
8. *Горбунов Э.П.* Экономический потенциал развитого социалистического общества / Э.П. Горбунов // Вопросы экономики. 1981. – № 9. – С. 25-32.
9. *Донец Ю.Ю.* Эффективность использования производственного потенциала / Ю.Ю. Донец. – Киев, 1987. – 114 с.
10. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 952 с.
11. История философии: Энциклопедия / Составитель и главный научный редактор А.А. Грицанов. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. – 1376 с.
12. *Катон, Варрон, Колумелла, Плиний* о сельском хозяйстве / Акад. наук СССР, Ин-т истории науки и техники, Секция истории агрикультуры; Под ред. и с введ. ст. М.И. Бурского. – М.; Л.: Сельхозгиз, 1937. – 301 с.
13. *Кларк Дж.Б.* Распределение богатства / Дж.Б. Кларк; [пер. с англ. Страшунского Д., Бесчинского А.]; под ред. Куракова Л.П. – М.: Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.
14. *Клоцвог Ф.Н.* Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов / Ф.Н. Клоцвог, И.А. Кушнікова // Проблемы прогнозирования. – 1998. – № 2. 15. *Лист Ф.* Национальная система политической экономики / Ф. Лист; составление и предисловие В.А. Фадеева. – М.: Издательство "Европа", 2005. – 382 с.
16. *Лондаридзе А.С.* Классические теории размещения производительных сил в геоэкономическом ракурсе. Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического

сотрудничества и ГУАМ. – Сборник научных трудов. – Ливадия-Донецк: ДонНУ, 2007. – С. 436-446. 17. *Лукинов И.И.* Аграрный потенциал: исчисление и использование / И.И. Лукинов // Вопросы экономики. – 1988. – № 1. – С. 10-18. 18. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; [пер. с англ. 11-го изд.]. – К.: ХаГар, 1999. – 785 с. 19. *Мальтус Т.Р.* Опыт закона о народонаселении / Т.Р. Мальтус; [пер. И.А. Вернера] (“Библиотека экономистов”). Издание К.Т. Солдатенкова, Москва, 1895. – 250 с. 20. *Маркс К.* Критика Готской программы // Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. Т. 19. – М., 1961. – С. 20. 21. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. В 3-х т. / А. Маршалл; [пер. с англ.]; под ред. О.Г. Радынова. – М.: Прогресс, 1993. – Т.1, 415 с.; Т.2, 310 с.; Т.3, 351 с. 22. *Мерзликина Е.М.* Оценка эффективности деятельности организации / Е.М. Мерзликина. – М.: МГУП, 2000. – 93 с. 23. *Окорочова Л.Г.* Методология и принципы эффективного использования и формирования ресурсного потенциала промышленных предприятий / Л.Г. Окорочова [Электронный ресурс]: Дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. – СПб., 2002. – 340 с. РГБ ОД, 71:02-8/322-7. 24. *Онкен Август.* История политической экономии до Адама Смита / Август Онкен; [пер. с нем.]. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – 494 с. 25. *Отенко И.П.* Организационно-экономический механизм реструктуризации предприятия: Научное издание / И.П. Отенко, Н.А. Москаленко. – Х.: ХНЭУ, 2005. – 215 с. 26. Потенциал // БСЭ. – 3-е изд., 1975. – Т. 20. 27. *Самуэльсон Пол Э.* Экономика / Пол Э. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус; [пер. с англ.]; 16-е изд.: Уч. пос. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2000. – 688 с. 28. *Свободин В.Н.* Производственный потенциал сельскохозяйственного предприятия и оценка эффективности его использования / В.Н. Свободин // Вестник статистики. – 1984. – № 10. – С. 5-11. 29. Словник сучасної

економіки МАКМІЛЛАНА / Пер. з англ. – К.: “АртЕк”, 2000. – 640 с. 30. *Стексова С.Ю.* Методология определения ресурсного потенциала строительного предприятия / С.Ю. Стексова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 4. – С. 83-86. 31. *Сэй Ж.-Б.* Трактат политической экономии / Ж.-Б. Сэй; [пер. Е.Н. Коменецкой]; (“Библиотека экономистов”). Издание К.Т. Солдатенкова, Москва, 1896. – 240 с. 32. *Черников Д.А.* Эффективность использования производственного потенциала и конечные народнохозяйственные результаты / Д.А. Черников // Экономические науки. – 1981. – № 10. – С. 88-96. 33. *Шевченко Д.К.* Проблемы эффективности использования экономического потенциала / Д.К. Шевченко. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1984. – 86 с. 34. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер; предисл. В.С. Автономова. – М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с. 35. Экономический словарь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://abc.informbureau.com/html/yeiiiexaneee_iaoioeae_nodaiu.html. – Заголовок з титулу екрану. 36. *Ядгаров Я.С.* История экономических учений / Я.С. Ядгаров; учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 480 с. 37. *Cobb C.W.* A Theory of Production / C.W. Cobb, P.H. Douglas // American Economic Review, Supplement, 1928, Vol. 18. March. – P. 139-165.

КУШНІР Леонід Леонідович – провідний науковий співробітник науково-дослідного центру економічних досліджень Полтавського університету економіки і торгівлі

Наукові інтереси:

- проблеми регіонального розвитку;
- ресурсне забезпечення економіки